

Isoisovanhempani – Perhemuisto sodasta, omastatunnosta ja perinnöstä

Olen viimeinen perheestäni.

Ei ole enää ketään, joka muistaisi isovanhempani muuna kuin valokuvina, muuna kuin niminä rekisterissä – vaan elävinä ihmisinä. Kun minä kuolen, häviää muistoni siitä, keitä he olivat, hiljaisesta rohkeudesta, jolla he elivät, ja surusta, jota he kantoivat, ellei minä kirjoita sitä ylös. Tämä on henkilökohtainen tarina, mutta se ei ole vain henkilökohtainen. Se koskettaa 1900-luvun väkivaltaa, sitä mitä merkitsi selvitä totalitaarisesta järjestelmästä luovuttamatta omaatuntoaan, ja sitä kapeaa rajaa yhteistyön ja vastarinnan välillä, jota niin monien tavallisten ihmisten oli kuljettava.

Tämä kertoo isovanhemmistani: isoäidistäni, joka selvisi Wienin pommituksista ja lastensa käsittämättömästä menetyksestä, ja isoisästäni, taitavasta metallityöntekijästä, joka löysi pienet, vaaralliset keinot vastustaa natsihallintoa sisältäpäin aseita valmistavassa tehtaassa. Kirjoitan tämän, koska heidän tarinansa ansaitsee elää. Ja kirjoitan tämän, koska heidän elämänsä muokkaa sitä, miten minä ymmärrän oikeudenmukaisuutta, muistia ja moraalista selkeyttä tänään.

Isoäitini: Selviytyminen pommien alla

Isoäitini syntyi vuonna 1921 ja eli toisen maailmansodan Wienin itäisissä kaupunginosissa. Kuten monet siviilit, hän noudatti viranomaisten ohjeita. Kun ilmahälytykset ulvoivat, hän otti lapset mukaansa ja kiirehti talon kellariin, joka oli merkitty ilmahälytyksen suojaksi.

Nuo suojat olivat usein vain entisiä kellareita – kosteita, ahtaita ja huonosti tuuletettuja. Niitä kutsuttiin *Luftschutzkeller*-tiloiksi, ”ilmasuojakellareiksi”, mutta todellista suojaa niistä oli vaikea löytää. Ilma oli tunkkainen, valot epävarmat, ja pimentyysäännöt tarkoittivat, että jo pienikin valoviipale saattoi herättää epäilyjä tai vaaran. Pommitusten aikana kellarit olivat täynnä ihmisiä, pelon raskasta hiljaisuutta ja hiljaista odotusta: kestäkö katto vai sortuuko se.

Eräänä yönä katto ei kestänyt.

Kellari, jossa isoäitini oli, sai suoran tai lähes suoran osuman. Yläpuolella oleva rakennus romahti. Räjähdys, romut ja sodan voima tunkeutuivat heidän turvapaikkaansa. Isoäitini kaivettiin raunioista elävänä, mutta pahasti loukkaantuneena. Osa hänen kallostaan oli murskautunut ja se piti poistaa. Kirurgit korvasivat puuttuvan luun metallilevyllä. Loppuikänsä ajan levyn reuna tuntui päänahan alla. Hän sanoi joskus, että kipu paheni kylmällä säällä tai ennen ukonilmaa – tylsänä jomotuksena, muistutuksena siitä, että sota ei ollut jättänyt häntä koskemattomaksi.

Suurempi haava ei kuitenkaan ollut fyysinen.

Sinä yönä hän menetti kaksi ensimmäistä lastaan. Molemmat katosivat hetkessä putoavien tiilien ja tulen alle. Kuten niin moni sen sukupolven nainen, hänen oli pakko jatkaa eteenpäin. Hautaaminen, suru, selviytyminen – ilman tilaa romahtaa. Hän kantoi sitä surua mukanaan sodanjälkeisen Wienin nälän ja kaaoksen läpi.

Ja silti hän aloitti uudelleen.

Vuonna 1950 hän synnytti äitini – terveen, elävän lapsen, joka syntyi kaupunkiin, joka oli vasta alkamassa rakentaa itseään uudelleen raunioista. Rohkeutta, jota se vaati, ei voi liikaa korostaa. Ruumis murtunut mutta toimiva. Sydän yhä kykenevä toivoon.

Silti hän ei koskaan täysin vapautunut tapahtuneesta. Hän ei koko elämänsä aikana kertaakaan mennyt metron alle. Ajatus maan alla olemisesta, suljetussa tilassa jota ei voinut hallita, oli sietämätön. Ja silti hän pakotti itsensä käyttämään talon kellarikomeroa. Pieni, uhmakas teko: palata paikkaan, joka oli melkein tappanut hänet – ei siksi että olisi halunnut, vaan koska elämä vaati sitä.

Hän eli kivun, muiston ja hiljaisuuden kanssa. Mutta hän eli.

Isoisäni: Sorvi, omatunto ja messinki

Isoisäni syntyi vuonna 1912 ja varttui aivan erilaisessa Wienissä. Sotien välisinä vuosina hän pelasi puoliammattilaisjalkapalloa ja työskenteli metallin parissa. Hänestä tuli **sorvari** (Dreher), tarkkuustyöntekijä, joka muotoilee ja koneistaa metallia äärimmäisellä tarkkuudella. Taito, joka – tietämättään – pelasti hänet.

Kun Itävalta liitettiin natsi-Saksaan vuonna 1938, mukautuminen tuli selviytymisen ehdoksi. Natsipuolueen jäsenyys ensin suositeltiin, sitten odotettiin, sitten vaadittiin. Isoisäni ei koskaan liittynyt. Hän maksoi siitä hinnan: rajoitetut mahdollisuudet, tiukempi valvonta ja riski leimautua epäluotettavaksi. Mutta hän pysyi lujana.

Kun sota tuli, tuli myös asevelvollisuus. Suurin osa hänen ikäistään miehistä lähetettiin rintamalle. Isoisäni välttyi Wehrmachtilta ei pakenemalla, vaan käsillään. Hänen taitojaan tarvittiin aseiden valmistuksessa, ja hänet määrättiin työskentelemään sotateollisuuteen. Hänestä tuli osa sodan koneistoa – ei sotilaana, vaan metallityöläisenä.

Hän työskenteli **Saurer-Werke**-tehtaalla Simmeringissä, Wienin itäisessä kaupunginosassa. Sodan aikana Saurer oli syvästi mukana sotatuotannossa: kuorma-autojen moottorit, raskaat ajoneuvot ja osat, jotka pitivät natsien sotakoneen liikkeessä. Tehdas oli valtava, laaja-alainen ja tiiviisti kytköksissä järjestelmän tarpeisiin. Siellä käytettiin myös laajasti **pakkotyövoimaa** – miehitettyjen maiden työntekijöitä, vankeja ja muita, jotka oli raakaoloshteissa pakotettu töihin.

Isoisäni käytti sitä pientä liikkumavaraa, joka hänellä oli, vastarintaan.

Tehtaan keittiöstä tai ruokalasta hän otti ruoantähteitä – sellaista, joka oli menossa roskiin tai tavallisille työntekijöille – ja vei niitä pakkotyöläisille. Palanen leipää, muutama peruna. Se kuulostaa niin vähältä. Mutta se ei ollut vähän. Järjestelmässä, jossa myötätunto oli rikos ja kollega saattoi ilmiantaa, pienetkin ystävällisyydet olivat vaarallisia. Jos hänet olisi ilmiantanut, hän olisi voinut menettää työpaikkansa – tai paljon enemmän.

Hän otti riskin.

Ja on vielä yksi yksityiskohta, joka on vasta hiljattain auennut minulle täysin. Isoisäni työskenteli messingillä. Tiedän sen, koska hän toi kotiin itse tekemiään maljakoita. Ja koska hän antoi isoäidille häälahjaksi pienen taideteoksen: **messinkilaivan kolmine palmuineen**, hienosti muotoiltu foliosta ja langasta. Se oli hienostunut, kaunis ja tehty samasta materiaalista, jota hän käsitteli tehtaalla.

Tämä johtaa järkyttävään mahdollisuuteen.

Natsihallinnolla oli **pakkomielle** mitaleista, kunniamerkeistä ja symbolisista esineistä. Merkkejä, ristejä, hakaristi-rintaneuloja, rautaristejä – näitä valmistettiin valtavia määriä palkitsemaan tottelevaisuutta, ylistämään väkivaltaa ja vahvistamaan hierarkiaa. Monet niistä tehtiin messingistä tai vastaavista seoksista. Jos isoisäni työskenteli – kuten todennäköistä on – tehtaan hienometalliosastolla, hän on saattanut olla suoraan mukana **juuri näiden järjestelmän symbolien valmistuksessa**.

Jos se pitää paikkansa, se on karmea ironia. Että mies, joka ei koskaan liittynyt puolueeseen, joka antoi ruokaa pakkotyöläisille ja hylkäsi valtion ideologian, saattoi taidollaan valmistaa hallinnon mitaleja. Samalla taidolla hän valmisti rakastamalleen naiselle häälahjan. Laivan. Palmut. Rauhan.

Vastarinta rituaalien diktatuurissa

Kotonaankin paine mukautua oli armoton.

Kun isovanhempani menivät naimisiin, hallinto antoi heille ”lahjan”: ilmaisen kappaleen teoksesta *Mein Kampf*. Se oli tuohon aikaan tavallista. Symbolinen ele, jolla jokainen avioliitto ja perhe sidottiin Hitlerin ideologiaan. Isoäitini otti punakynän ja **yliviivasi hakaristin kannesta**. Hän ei heittänyt kirjaa pois – hän säilytti sen. Ei kunnioituksesta, vaan todisteena. Tunkeutumisen reliikkinä. Muistutuksena siitä, mitä heille oli väkisin tyrkytetty.

Heidän odotettiin myös kuuntelevan Hitlerin puheita radiosta. Natsit olivat massatuottaneet halpoja vastaanottimia – **Volksempfänger**, ”kansanradio” – tulvimaan väestöä propagandalla. Paikalliset valvojat, niin kutsutut **Blockwarte**, tarkkailivat tottelevaisuutta. Jos radio ei ollut päällä, jos et kuunnellut, jos pimentysverhoista pääsi valoa ulos, saattoit tulla ilmiantetuksi.

Isoisovanhempani löysivät kiertoteitä.

He **lahjoivat** Blockwartia pienillä palveluksilla. He **väittivät radion olevan rikki** tai että signaali katkeili. Joskus he vain istuivat hiljaa ja teeskentelivät, ettei kukaan ollut kotona. Toisinaan, kun tiesivät olevansa tarkkailun alla, he laittoivat puheet **täysille**, niin että koko talo kuuli – esitys ei uskollisuudesta, vaan selviytymisestä.

Heidän vastarintansa oli hiljaista. Taktista. He eivät vastustaneet hallintoa avoimesti – se olisi ollut itsemurha. Mutta omilla tavoillaan he kieltäytyivät.

Mitä tämä merkitsee minulle

En kasvanut syyllisyyden perinnön kanssa. Isoisovanhempani eivät olleet SS-miehiä. He eivät olleet ideologeja. He eivät olleet tekijöitä. He olivat tavallisia ihmisiä poikkeuksellisessa paineessa, ja he yrittivät hiljaisella rohkeudella pitää kiinni inhimillisyydestään.

Tämä merkitsee minulle nyt, koska näen miten menneisyyttä käytetään nykyisyyden muovaamiseen.

Osissa Eurooppaa, erityisesti Saksassa ja Itävallassa, historian taakka on johtanut siihen, että jotkut poliittiset johtajat antavat **ehdotonta tukea** Israelin valtiolle, vaikka se tekisi vakavia rikoksia palestiinalaisia vastaan. Logiikka – vaikka sitä harvoin sanota ääneen – on selvä: koska olimme syyllisiä silloin, emme saa kritisoida nyt. Koska juutalaiset olivat meidän rikostemme uhreja, meidän on tuettava juutalaista valtiota varauksetta.

Tämä logiikka on väärä. **Kaksi vääryyttä ei tee oikeutta.**

Juutalaisten kärsimys holokaustissa ei oikeuta palestiinalaisten kärsimystä tänään. Eurooppalaisten valtioiden syyllisyys ei saa maksaa toisen siirtymään joutuneen kansan kustannuksella. Menneisyyden rikoksia ei voi lunastaa sulkemalla silmät nykyisiltä rikoksilta.

Isoisovanhempani eivät tehneet noita rikoksia. He elivät diktatuurin alla mutta yrittivät pysyä kunnollisina. Isoisäni muotoili käsillään messingistä merkkejä myötätunnosta, vaikka tehdas käytti häntä vallan merkkien muotoiluun. Isoäitini ylivivasi hakaristin punakynällä. Heidän esimerkkinsä antaa minulle voimaa puhua selvästi.

En tunne velvollisuutta sovittaa syntejä, joita perheeni ei tehnyt. Tunnen velvollisuuden kunnioittaa arvoja, joiden mukaan he elivät: myötätuntoa konformismin sijaan, kunniallisuutta dogmin sijaan, rohkeutta välittää aikana, jolloin välittäminen oli vaarallista.

Muisti kieltäytymisenä

Tämä on minun todistukseni. Minun uhrini. Minun kieltäytymiseni antaa heidän tarinansa kadota.

Se on tarina messingistä ja pommeista. Liian kovalla soitetuista radioista ja salaa jaetuista ruoista. Kallosta, joka kantoa kipua koko elämän, ja messinkilaivasta, joka purjehtii muiston

halki. Ihmisistä, jotka eivät pitäneet itseään sankareina, mutta kieltäytyivät muuttumasta hirviöiksi.

Kirjoitan tämän, jotta heitä ei unohdetaisi. Ja kirjoitan tämän muistuttaakseni itseäni ja jokaista lukijaa, että oikeuden on oltava yleismaailmallista. Että muistin on oltava rehellistä. Että myötätunnon ei koskaan pidä olla ehdollista.

Jopa pimeässä pieni ystävällinen teko voi olla eräänlaista valoa. Tämän isovanhempani opettivat minulle.

Ja siksi minä muistan.